

**ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
ВАРНА**

36–37 (51–52) 2000–2001

**BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL DE
VARNA**

Варна 2004

КАМЕННИ НАДПИСИ И ПРИПИСКИ ВЪВ ВАРНЕНСКАТА ЦЪРКВА “УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА ПАНАГИЯ”

Иван Русев

Източноправославният храм съхранява своята история по уникален и неповторим начин. Най-често данните за миналото на църквата или дори само отделни важни епизоди от нейната историческа съдба се запечатват (а по този начин и увековечават) чрез каменни текстове, ктиторски надписи по иконите и църковната утвар, приписки в богослужебната литература, летописните книги и пр.

Особено ценен исторически източник са летописните книги, където будни свещеници, даскали или певци към храмовете, всеки според своята съвест и книжовна подготовка, са отразявали всяко събитие, свързано с църквата. За съжаление обаче само една незначителна част от тези извори е запазена по храмовете у нас или в архивите. Преносимият характер на летописните книги, липсата понякога на ревниво отношение у българина към неговата история, както и обективни обстоятелства от рода на пожари, грабежи, миграции, въстания, войни и пр. са сред най-честите причини за тяхното унищожаване.

Не така стои въпросът с текстовете и приписките. Не че и те не са били разпилвани през вековете (и особено в последно време), но доколкото храмът все пак не може да продължи да съществува без своите икони, утвар и книги (носителите на такъв род надписи), то част от тях е била съхранена и дори днес чака своите първи изследователи.

В настоящата статия се спирам на каменните текстове и на приписките в богослужебните книги на старата варненска църква “Успение на Пресвета Богородица Панагия” (известна в града като “Малката Богородица”) и на сведенията, които те съдържат за осветляване на нейната история.

1. Надписи върху каменни плочи в храма

Два са надписите от този вид. Единият, по-малък и по-ранен, е изписан върху мраморна плоча с размери 42 / 20 см, а вторият – също върху мраморна плоча, но значително по-голяма – с размери 95 / 69 см.

Първ обръща по-сериозно внимание на тези надписи Г. Димитров, който ги публикува в една своя статия, специално посветена на старите варненски църкви.¹

Първият надпис (обр. 1), при регистрацията му от Димитров, е бил зазидан и замазан с вар в източния зид на малък параклис – стара пристройка, разположена южно на църквата.² Понастоящем той се намира на съхранение в храма. Текстът

върху плочата е лаконичен и гласи:

ΟΙΚΟΔΩΜΙΘΕΙ Ο ΙΕΡΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ
ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΗΜΩΝ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΔΙΑ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΣΞΟΔΩΝ ΜΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΣΥΣΣΕ
ΒΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΣ ΜΟΛΙΤΙΑΣ ΤΑΥΤΗΣ 1802

Превод на същия текст:³

УСТРОИ СЕ ТОЗИ СВЕЩЕН ХРАМ
НА ПРЕСВЕТАТА НАША БОГОРОДИЦА
С ПОМОЩ И РАЗНОСКИ НА ВСИЧКИ
БЛАГОЧЕСТИВИ ХРИСТИЯНИ НА ТОЗИ ГРАД < 1802

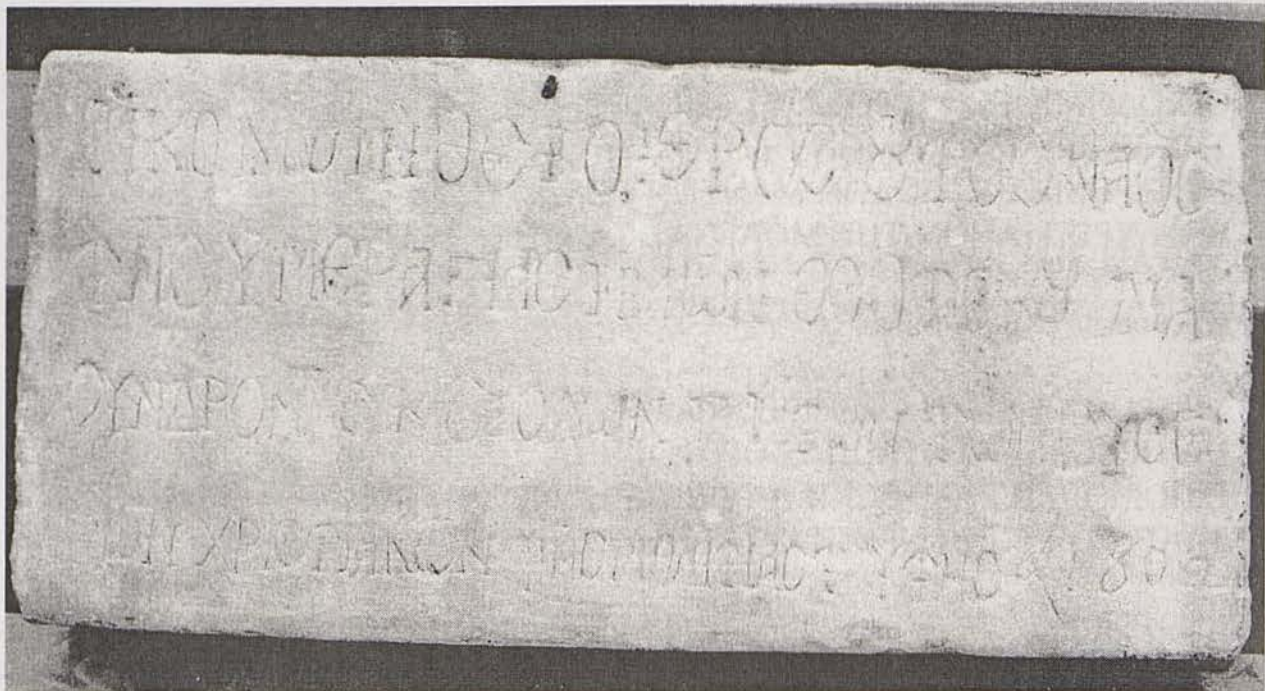
Въпреки недоброто състояние на плочата, преводът не буди никакви съмнения. Единствено проблемна се явява интерпретацията на годината в края на текста. Проблемът е с разчитането на втората цифра – 6 или 8. Според Димитров това е цифрата 6. Поради невежество работникът-каменар е издълбал в камъка турското б, на което се дължи кавичката горе вляво и приликата му с 8, твърди авторът в статията си.⁴

Според Н. Данова, въпреки неграмотното изчукване на буквите и многото грешки в текста, като честото заменяне на “п” с “м” и на “е” със “с”, трудно би могла да се разчете годината накрая по друг начин освен като 1802.

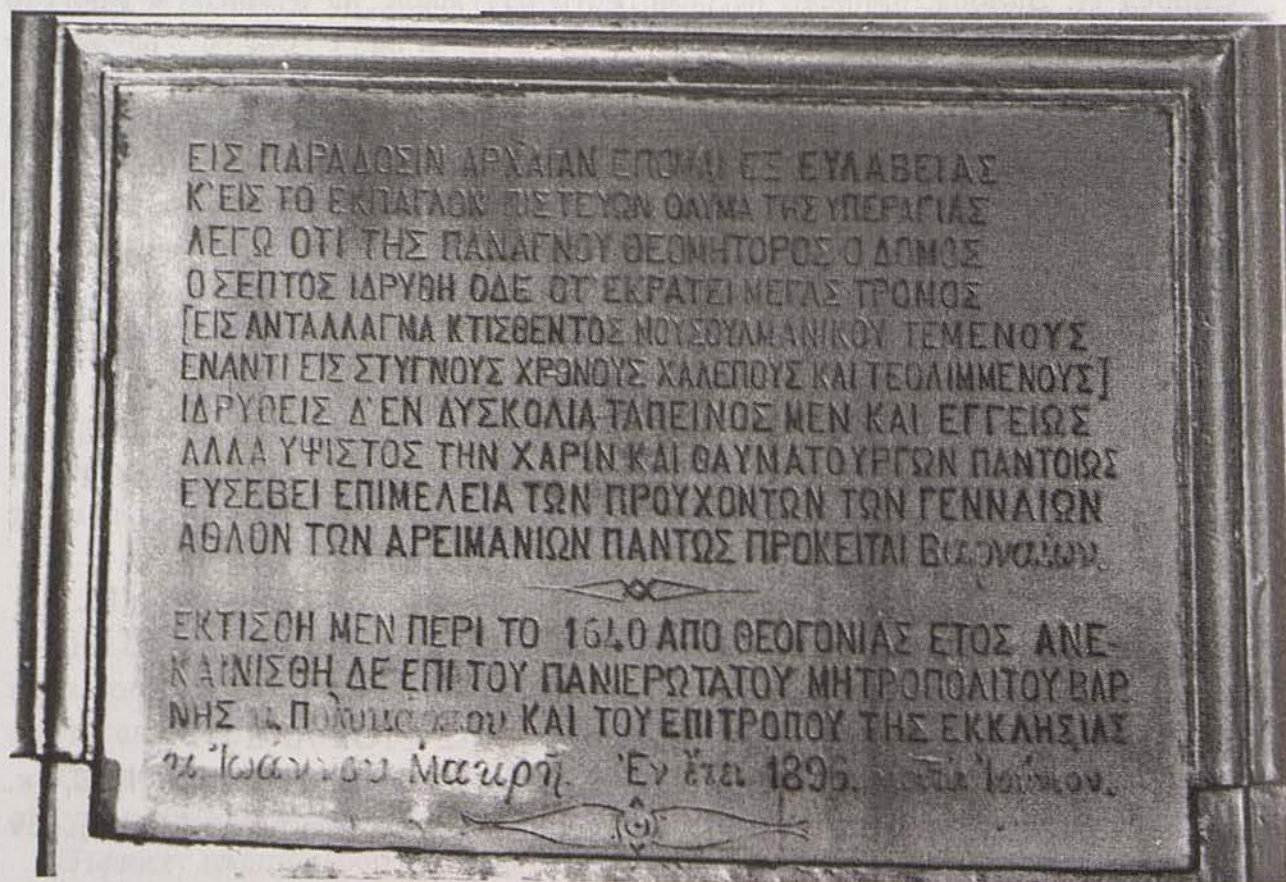
Вторият надпис (обр. 2) е вграден над южната врата на храма, използвана и днес като главен вход към наоса.⁵ Той е със следното съдържание:

ΕΙΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΕΠΟΜΑΙ ΕΞ ΕΥΛΑΒΕΙΑΣ
Κ' ΕΙΣ ΤΟ ΕΚΠΑΓΛΟΝ ΠΙΣΤΕΥΩΝ ΘΑΥΜΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ
ΛΕΓΩ ΟΤΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΝΟΥ ΘΕΟΜΗΤΟΡΟΣ Ο ΔΟΜΟΣ
Ο ΣΕΠΤΟΣ ΙΔΡΥΘΗ ΟΔΕ ΟΤ' ΕΚΡΑΤΕΙ ΜΕΓΑΣ ΤΡΟΜΟΣ
[ΕΙΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΜΑ ΚΤΙΣΘΕΝΤΟΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ
ΕΝΑΝΤΙ ΕΙΣ ΣΤΥΓΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΧΑΛΕΠΟΥΣ ΚΑΙ ΤΕΘΛΙΜΜΕΝΟΥΣ]
ΙΔΡΥΘΕΙΣ Δ' ΕΝ ΔΥΣΚΟΛΙΑ ΤΑΠΕΙΝΟΣ ΜΕΝ ΚΑΙ ΕΓΓΕΙΩΣ
ΑΛΛΑ ΥΨΙΣΤΟΣ ΤΗΝ ΧΑΡΙΝ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΩΝ ΠΑΝΤΟΙΩΣ
ΕΥΣΕΒΕΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΥΧΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΓΕΝΝΑΙΩΝ
ΑΘΛΟΝ ΤΩΝ ΑΡΕΙΜΑΝΙΩΝ ΠΑΝΤΩΣ ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ Βαρναίωv

ΕΚΤΙΣΘΗ ΜΕΝ ΠΕΡΙ ΤΟ 1640 ΑΠΟ ΘΕΟΓΟΝΙΑΣ ΕΤΟΣ ΑΝΕ-
ΚΑΙΝΙΣΘΗ ΔΕ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΒΑΡΝΗΣ κ.
Πολυκάρπου ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ κ. 'Ιωάννου Μακρῆ. 'Εν
ἔτει 1896. Κατὰ 'Ιούνιον.

Обр. 1

Обр. 2

Превод на надписа:

ОТ БЛАГОЧЕСТИЕ СЛЕДВАМ СТАРОТО ПРЕДАНИЕ
И ВЯРВАЙКИ В УДИВИТЕЛНОТО ЧУДО НА ПРЕСВЕТАТА
КАЗВАМ, ЧЕ ХРАМЪТ НА ПРЕСВЕТАТА БОЖИЯ МАЙКА
ПОЧИТАЕМИЯТ, БЕШЕ ОСНОВАН, КОГАТО ВЛАДЕЕШЕ ГОЛЯМ СТРАХ
[В ЗАМЯНА НА ПОСТРОЕНОТО МЮСЮЛМАНСКО СВЕТИЛИЩЕ
ВЪПРЕКИ МРАЧНИТЕ, ТРУДНИ И ТЪЖНИ ВРЕМЕНА]
ИЗГРАДЕН С ТРУДНОСТ, СКРОМЕН И ВКОПАН В ЗЕМЯТА
НО ВЪЗВИШЕН С ДОБРИНАТА И ИЗВЪРШВАЩ ВСЯКАКВИ ЧУДОТВОРСТВА
С БЛАГОЧЕСТИВОТО ПРИЛЕЖАНИЕ НА ДОБЛЕСТНИТЕ ПЪРВЕНЦИ
НЕСЪМНЕН ПОДВИГ НА ВОЮВАЩИТЕ ВАРНЕНЦИ

БЕШЕ ПОСТРОЕН ОКОЛО 1640 ГОДИНА ОТ РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО
БЕШЕ ВЪЗСТАНОВЕН ПО ВРЕМЕТО НА ПРЕСВЕТИЯ МИТРОПОЛИТ НА
ВАРНА Г. ПОЛИКАРП И НА ЕПИТРОПА НА ЦЪРКВАТА Г. ЙОАНИС МАК-
РИ. ПРЕЗ ЮНИ 1896 ГОДИНА.

Надписът датира от края на XIX в., пресъздава някои основни моменти от най-старата история на църквата, но главното му предназначение е да отрази извършеното тогава обновяване и ремонт на храма. Според текста това става по времето на Варненския гръцки митрополит Поликарп и на църковния настоятел на “Успение на Пресвета Богородица Панагия” Йоанис Макри. Датата е месец юни 1896 г. В надписа е отбелязана и още една година – 1640-та, като година на първоначалното изграждане на храма. Г. Димитров обаче с основание смята, че съставителят на този текст, известният в края на XIX в. историописец на Варна Йоан Николау, се е подвел по надпис върху обкова на стара икона на “Пресвета Богородица” в църквата, според който иконата е била “направена” по времето и със съдействието на иконом поп Димитър през 1646 г. Поради това, че по времето на Николау текстът върху иконата не е бил добре почистен, той се е подвел и е разчел посочената там година 1646 като 1640-та и точно нея е изписал върху каменния надпис над входа.⁶

И така, кога е съграден храмът – през 1602, 1640, 1646 или 1802 г.? Или в друга, неизвестна нам година?

Като най-достоверно (но не окончателно) може да се приеме съдържанието на първия каменен надпис, при положение, че наистина става дума за грешка и че той датира от началото на XVII в. На втория надпис можем да се доверим изцяло само за отразената реконструкция на църквата през 1896 г., но що се отнася до данните за XVII в., то както съставителят му сам още в началото е отбелязал, те са пресъздадени по “старото предание” и в този смисъл не би трябвало да се приемат безкритично. Очевидно използван е и друг източник на информация – надписът върху иконата на Богородица, но той е само в косвена връзка с началната история на църквата.

Не трябва да се отхвърля възможността първият надпис да отразява основна реконструкция на храма, завършена през 1802 г., но едва ли може да се приеме тази година като начална въобще, понеже има сведения, които убедително доказват, че църквата действа и преди това, поне през XVII и XVIII в. Освен вече споменатия надпис с дата върху обкова на иконата на Богородица има и друг подобен върху икона на св. Марина, на който са записани имената на Варненския митрополит Григорий, на епитропа Атанасий Сивриоглу, на свещеника Димитър и годината на “посребряването” на иконата, наречена “чудотворна” – 1698.⁷ В “Списък на свещенослужителите в града Варна през 1889 г.” е отбелязано, че църквата “Успение на Пресвета Богородица Панагия” е построена през 1749 г. През 1889 г. в нея служат двама свещеници. Специално е отбелязано, че данните за джамиите, включени в списъка, са “по показание на стари хора”, от което се подразбира, че всички други сведения, в това число и за интересуващата ни църква, са по документи (“актове”).⁸ Други извори от XIX и XX в. отнасят изграждането на храма към 1602 и 1808 г.⁹

Има и още доказателства за функционирането на храма в по-ранно време. Зад Светия престол в олтара на църквата преди години краеведът В. Димов попада на надпис върху плоча с размери 155 / 35 см, върху който се чете името Мицо и годината 1774.¹⁰ А най-убедителното доказателство за старинността на храма е намиращата се и днес в него икона на св. Богородица, която специалистите след внимателни проучвания и реставрация отнасят към XIII в. Дори да се допусне, че тя е била пренесена тук от друго място, то безспорно това пренасяне е станало в далечното минало, във време, което отвежда към началната история на “Малката Богородица”.

Специално внимание заслужава началото на текста от 1602/1802 г. Там е отбелязано, че през посочената година се “устрои тоя свети храм”. Дали не става тук дума за някаква реконструкция на църквата, за основен ремонт на вече съществувала преди това църковна постройка? Или за довършителни работи по нейното съграждане, което обаче е започнало много по-рано?

Известна е практиката за издаване на разрешителни при изграждането на православните храмове по нашите земи в годините на османското владичество. Това става единствено и само с разрешението на султанската власт, получено под формата на султански ферман. Но султански ферман се издава само тогава, когато бъде доказано пред Високата порта, че на същото място е имало храм “от най-старо време” – т. е. от времето преди завоеванието и че новата църква ще бъде просто обновен вид на старата без да надвишава нейните предишни размери. Данните сочат, че изключения от така наложените правила почти не се допускат и че този ред се съблюдава най-стриктно през Късното средновековие (XV–XVII в.), а се запазва (макар и формално) дори през Възраждането (XVIII–XIX в.), когато започва повсеместно църковно строителство по градове и села.¹¹

Ето само няколко от множеството примери за историческия период, който в случая ни интересува. Със заповед от 15 август 1624 г. до кадията на Пловдив османското правителство нарежда да се разруши “по законен ред” църквата

в Станимака (дн. Асеновград), ако се установи, че тя “не е от старо време, а е от-после съградена”.¹² Седемдесет години по-късно все пак жителите на Станимака се сдобиват с разрешението да поправят покрива на “останалата от стари време-на в ръцете им стара църква”,¹³ като очевидно обаче вече става дума за друг храм в същото селище.

През 1691 г. кадията на Шумен получава заповед от Цариград да разреши ре-монта на църквата в Шипрово, Шуменско, понеже “...цялото население [на селото – б.м. Ив.Р.] било християнско, а покривът и стените на оставената в ръцете им от деня на завоеванието църква се нуждаели от поправка”. И по-нататък в документа е отбелязано: “Според направения оглед, въз основа на фетвата на шейх-юл-исля-ма, църквата нямало да бъде по-голяма от старата постройка, а щяла да се попра-ви в старите ѝ размери”.¹⁴

Разрешителна заповед за ремонт на стария си храм през 1708 г. получава и християнската рая на с. Чернево (Русенско), което е наследник на големия сред-новековен град Червен. В този случай паралелът с варненската църква “Успение на Пресвета Богородица Панагия” е още по-удачен, понеже Варна, подобно на Червен, е също сред значимите градски центрове на Второто българско царство и може да се очаква подобно отношение на централната османска власт към мест-ното население.¹⁵ В документа е заявено, че църквата в село Чернево, посветена на св. Иван, е “...останала от деня на завоеванието на страната” и че християни-те ще я ремонтират “...без да я уголемяват или възвишават”. Прави обаче впечат-ление педантичната подробност, с която е отбелязано какво и как в сградата да се ремонтира, като че ли властта се страхува нито на сантиметър да не се надвишат старите размери.¹⁶

Едва ли варненските църкви след XIV–XV в. биха правили изключение от така установената от османската администрация практика за получаване на разреше-ния за ремонт и реконструкция. Обновяването на “Успение на Пресвета Богоро-дица Панагия” през XVII в. със сигурност е станало по силата на султански фер-ман (за съжаление, неизвестен засега на науката) на мястото на по-стар среднове-ковен храм, като архитектурният вид на църквата, запазен и до днес, както и съ-хранената в нея стара икона от XIII в. биха били поредните аргументи в подкре-па на една такава хипотеза.

Има и още нещо. В статията си за средновековна Варна Александър Кузев по-мества план на града, на който е отбелязана крепостта, а североизточно от нея са обозначени местата на три църкви.¹⁷ Кузев пише, че при археологически проучва-ния са разкрити основите на две варненски средновековни църкви – “Св. Георги” и “Св. Атанасий”,¹⁸ но не споменава нищо за третата. В по-ранна своя публикация той също отбелязва трите стари храма на територията на средновековна Варна, но пише и за намерени глазирани глинени кръгчета и розети от украсата на други все още неразкрити подобни църкви в района.¹⁹

Подобно на “Панагия”, “Св. Георги” е бил полувкопан в земята храм, построен върху основите на по-стара сграда от XIII–XIV в. Разрушен е през 1948 г.²⁰ При-лики във вида и датировката са съществували и със старата, полуподземна по-

стройка на “Св. Атанасий”, унищожена при пожар през 1836 г.²¹ По стечение на обстоятелствата в района на “Св. Георги” и на “Св. Атанасий” са били възможни археологически проучвания,²² хвърлили светлина върху най-ранната им история.²³ Не така обаче стоят нещата с “Малката Богородица”, намираща се в един застроен от векове градски квартал, но дали пък именно липсата на подобни възможности не е благоприятната причина за нейното съхранение в стария ѝ, макар и не първоначален вид.

В свои ранни публикации братя Шкорпил изказват предположението, че “Успение на Пресвета Богородица Панагия” е най-старата варненска църква и вероятно не е лишена от основание тази тяхна хипотеза. В храма те търсят гроба на загиналия през 1444 г. край Варна крал Владислав III Ягело (Варненчик), като се позовават на иначе спорните сведения на Hans Märgest.²⁴ Наскоро след това Г. Димитров оборва това предположение и твърди, че през XV в. нито един от по-късните варненски храмове не е съществувал.²⁵ За “Малката Богородица” той с основание се позовава на надписа от 1602/1802 г., но все пак въпрос на интерпретация си остава разтълкуването на съдържащата се в него информация.

Заслужава внимание и още един въпрос, провокиран от каменните надписи в храма и по-специално от този, който е изсечен в края на XIX в. Става въпрос за направеното в скоби допълнение, което гласи, че църквата е “в замяна на построеното мюсюлманско светилище въпреки мрачните, трудни и тъжни времена”. Ако се приеме дословно съдържащата се в тези два реда информация, тя би означавала, че храмът е изграден на мястото на джамия или че по-рано съществуваща тук джамия е реконструирана в църквата “Успение на Пресвета Богородица Панагия” – едно напълно сензационно сведение за периода на османското владичество, което за съжаление не е категорично потвърдено от другите извори. Затова и изследователите досега са го подминавали.²⁶

Впрочем има едно интересно описание на Варна от края на 30-те години на XIX в., което вероятно е във връзка със същото сведение. То е направено от руския генералщабен офицер капитан Лукьянович, участвал в обсадата и превземането на града от руската армия по време на Руско-турската война от 1828–1829 г. и е включено в четиритомния труд с бележки на капитана за войната.²⁷ Лукьянович пише, че по онова време джамиите във Варна са 10, от които една, след превземането на крепостта от русите, е превърната в църква на името на Пресвета Богородица. Той отбелязва и наличието на 3 църкви, като една от тях, най-старата, е разрушена при обсадата.²⁸

Вън от всякакво съмнение са множеството реконструкции на “Успение на Пресвета Богородица Панагия”. Доказват ги не само изворите, но и наблюденията върху архитектурното устройство на храма. Първоначално той е с почти квадратна форма (дължина 7 м и широчина 8 м), като входът е в югоизточния ъгъл на постройката. Следва удължаване на наоса в западна посока на няколко пъти (последователно с 2,40 м, 4,50 м и 7,40 м), като реконструкциите са добре забележими и днес поради обстоятелството, че са направени под лек ъгъл спрямо първоначалната ориентация на сградата и че в тях колоните са с променена (квадратна) форма,

докато тези в източната част на наоса (най-ранните) са кръгли. Квадратният план на храма в началото, както и запазената на места украса с растителни мотиви навеждат на сериозни размисли за неговите първоначални функции.

Написаното от руския офицер убедително насочва към “Малката Богородица”, но как да се обяснят безспорните сведения за съществуването на този храм като източно-православен и в годините преди това, изложени тук по-горе? Остава неизяснено и коя е разрушената през 1828 г. най-стара църква във Варна. Дали Йоан Николау е познавал бележките на Лукьянович или се позовава единствено и само на местното предание? Все въпроси, чиито отговори остават за бъдещите проучвания, а и на шанса да се открият нови сведения по темата.

2. Приписки в богослужебните книги на храма

Запазената и ползвана днес за нуждите на богослужението литература в църквата “Успение на Пресвета Богородица Панагия” датира от XIX–XX в. и в преобладаващата си част се състои от руски и български издания. За съжаление липсват книгите от най-стария “гръцки” период на храма, продължил до времето на антигръцките погроми във Варна от началото на XX в. Вероятно те са били отнесени от църквата с ликвидирането на Варненската гръцка митрополия.²⁹

Сред запазените до днес заглавия се открояват следните: “Цветособрание на сичкото презгодишно церковно богослужение” с автор Николай Триандафилов “Сливненца” – книга, издадена в Букурещ през 1847 г. (това е първата българска книга с музикално съдържание, издадена още през Възраждането)³⁰; “Последование”, руско издание (Москва, 1853); Апостол (Москва, 1856); Апостол, издание на Александър Екзарх (Цариград, 1856); Псалтир, издаден в Москва през 1860; няколко минея, руски издания от началото на 60-те години на XIX в.; Цветослов (Москва, 1864); Требник (Санкт Петербург, 1866); Типикон (1867); Църковен цветник, издание на Ив. Н. Момчилов (Търново, 1869); Месецослов (Киев, 1876); Евангелие, руско издание от началото на XX в. в голям формат, с луксозна подвързия и т.н. Прави впечатление наличието на няколко книги с музикално съдържание, което е показателно за значимото място, заемано от църковната музика в живота на този храм – освен “Цветособранието” на Николай Триандафилов (запазено в два екземпляра), тук са били в употреба още заглавия като: “Пасхалия сиреч песенно последование на светлата седмица” (Цариград, 1869), “Воскресник или черковно въсточно песнопение” (Цариград, 1872) и др. Минеите, пълен комплект от 12 тома, които и днес се ползват при богослужението в църквата са издание на Киево-Печорската лавра от 1910–1911 г.

Нарастването на броя на руските богослужебни заглавия във Варна и района, както и в българските земи въобще, се свързва с времето след Кримската война (1853–1856 г.), когато руското правителство насочва усилия за компенсиране на слабото си военно-политическото присъствие по Източния въпрос със засилено културно-просветно влияние сред източноправославните славяни в Османската империя. Конкретни заслуги за това имат варненските руски вицеконсули по онова време Ал. Рачински и Ал. Олхин. Така например Александър Викторо-

вич Рачински, който е вицеконсул във Варна през 1861–1862 г., организира канал за транспортирането и продажбата на руски издания при 30 % отстъпка и с негова помощ от Киев е изпратена голяма пратка книги, предназначени за манастира “Свети Димитър” край Варна. В разпространението на богослужебните издания, главно на Киево-Печорската лавра, се включва и архимандрит Филарет, настоятел на руската консулска църква във Варна, а от края на 60-те години на XIX в. книгоразпространението преминава на чисто търговски начала със съдействието на Руското вицеконсулство в града и с участието на братя Даскалови.³¹

При внимателния оглед на богослужебните книги в църквата “Успение на Пресвета Богородица Панагия” попаднах на следните приписки (вметнати ръкописни текстове), които тук предавам без редакция в хронологическата последователност на изданията, в които те са поместени:³²

Цветособрание на сичкото презгодишно церковно богослужение от Николай Триандафилов “Сливненца”. Букурещ, 1847.

На титулната страница е записано:³³

ИЗЪ КНИГИТЕ НА ВАСИЛЪ Т. ПОПPOBЪ

На втора страница:

ВАСИЛЪ ПОПPOBЪ OTЪ M. TЪP[HOBO] TYPЦИЯ

На гърба (последна страница) е записано:³⁴

КУПЕНА OTЪ КОСТЕНЦЕВЪ ВЪ СОФИЯ ЗА 5 ЛЕВА. В. ПОПPOBЪ ВЪ 1890 ГОД.

Книгата е подпечатана на заглавната и на последната страница с печат с текст:³⁵

ИЛИЯ ПАВЛОВЪ. ЦЪРКОВЕН ПЕВЕЦЪ. ВАРНА.

Последование сие Молебныхъ Пеній. Москва, 1853

Приписка на последния лист:

ЗА СПОМЕН

ПОДАРЯВАМ ТАЗИ КНИГА

НА СВЕЩЕННИКЪ ЯНИ ГЕОРГИЕВЪ

OTЪ ПЕТЪР ПЕТРОВЪ И МАРИЯ И. ПЕТРОВА

ГР. КОТЕЛЪ

1906 ГОД. ЮННІЙ 1

Псалтир. Издаден в Москва, 1860.

Приписка на последния лист на книгата:

НА (11) ЕДИНАДЕСЕТІЙ АВГУСТЪ

ХИЛЯДООСЕМСТОТИНЪ И ДЕВЕДЕСЕТ

И ДЕВЕТА (1899) OT РОЖДЕСТВО

ХРИСТОВО, ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА

ВАРНЕНСКО – ПРЕСЛАВСКАТА ЕПАРХИЯ

OTЪ ВИСОКОПРОСВЕЩЕНАГО МИТРОПОЛИТА

ГОСПОДИНА СИМЕОНА, БЕШЕ СИЛНОТО

НАВОДНЕНИЕ, КОЕТО ТРАЯ ОКОЛО ТРИ
ЧАСА ОТ 7 ДО 9 СУТРИНТА ВЪ ДЕНЪ
СРЪДА И Е ОТВЛЯКЛО МОНАСТИРЯ
“СВ. КОНСТАНТИН – ЕЛЕНА” КРАЙ МОРЕТО.
И. П. С – КИЙ.

Миней. Издаден в Москва, 1862.

Приписка на първата страница на книгата:

СИЯ КНИГА – ПРАЗДНИЧНАЯ МИНЕЯ ПРИНАДЛЕЖИТЪ АРХИМАН-
ДРИТУ КИРИЛЛУ (ПОПОВУ)

Антологион сиест цветослов. Издаден в Москва, 1864.

Книгата е подпечатана с печат с текст:

ИЛИЯ ПАВЛОВЪ. ЦЪРКОВЕН ПЕВЕЦЪ. ВАРНА.

Типикон. Издаден през 1867.

Приписка на първата страница на книгата:

ПОДАРЯВАМ НАСТОЯЩАТА
ЦЪРКОВНА КНИГА ОСТАНАЛА
ОТ ПОКОЙНИЯТ МИ БАЩА СВЕЩЕНИК АНГЕЛ ТОДОРОВ
ЗЛАТЕВ, РОДОМ ОТ СЕЛО СЪТЧИМЪШ БАЛЧИШКО³⁶
НА ОТЕЦ ИВАН ВЪЛКОВ
ОТ ГР. ВАРНА ДА Я ИМА
ЗА СПОМЕН И ЗА ВЗПОМИ-
НАНИЕ ПАМЕТТА НА ПОКО-
ЙНИЯТ МИ БАЩА.
ПРЕДАВА КНИГАТА
СИНЪТ НА ПОКОЙНИЯТ
МИХАИЛ АНГЕЛОВ ИНЖОВ
18/V 1958 ГР. ВАРНА

Церковен цветник. Издава Ив. Н. Момчилов, Търново, 1869.

Приписка на втория лист горе:

ПОДАРЯВАМ ЗА СПОМЕНЪ НА С[РОД]НИКА ХРИСТО ГЕОРГИЕВЪ
ВАРНА, 25.X.924 ГОД.
А. И. ВЯНОВЪ

Пасхалия сиреч песненно последование светлыя седмицы...Перво издания Ио-
анном Харм: Охридским собственним его иждивением. Цариград. Печатница в.:
“Македония”, 1869.

Приписка на заглавната страница:³⁷

ТЕОДОРЪ ГЕОРГИЕВЪ³⁸
ДАР ОТ ИЛИЯ ПАВЛОВ

Воскресник или черковно вѣсточно песнопение. Написанъ от Т. Икономова. Напечатанъ же иждивениемъ Андрея Анастасова и С-іе. Цариград. В печатницата на Т. Дивитчяна, 1872.

Приписка в книгата:

ДАР ОТ ИЛИЯ ПАВЛОВЪ НА Ц. СВ. АТАНАСИЙ

Подпечатана е книгата с печата на:³⁹

ИЛИЯ ПАВЛОВЪ. ЦЪРКОВЕН ПЕВЕЦЪ. ВАРНА.

Месечословъ съ Богомъ светымъ всего лета. Издаден в Киев, XIX в.

Приписка на гърба на заглавната корица:

10 ФЕВРУАРИ 1842

НА ДИМО ПРЕДАДЕНО ОТЪ ДЕВЕТЪ КРОКВИ НА ТАТАКЪ ПЛЯВАТА
ВЪ ПЛЯВНЕКО СВИДЕТЕЛЪ ДЯДО ДИМИТАРЪ КОМШИЯТА

Приписка на първата страница:

ОБЯВЛЕНИЕ ОТЪ 24/ V 1888 ПОД N: 5925, А [...] НА ВАРН. ОКР. СЪД. N:
5926 ОБНАРОДВАНО ВЪ ДЪРЖАНАЕНЪ ВЕСТНИКЪ ВА СЪЩА ГОДИНА
ЗА ГАЛАТЙСКИТЕ ИМУЩЕСТВА ЗАЯВЯВАМЕ НАСЛЕДНИЦИ

Приписка на последната страница:

В СЯБУТА ВЕЧЕРЪ ЧАСА 1 РОДЕНА ДЪЩЕРЯ ЯННА 1890 [...] НА 15и
СРЕЩУ 16того.

НИКОЛАЙ РОДЕН 1864 ГОД. 20, ОКТОМВРИЙ УМРЯЛЪ 1889 26 [...]

ПЕТЪР КАРАКАН. РОДЕНЪ 1855 Г. 1 ФЕВРАЛ.

СЫН ВАСИЛЬ РОДЕНЪ НА 18 ЮЛИЙ 1888 ВЪ ПОНЕДЕЛЪНИКЪ 4 ЧАСА
СУТРИНТА, КРОСТЕНЪ НА 21 АВГУСТЪ В НЕДЕЛЯ

Типикон. Издаден в Москва, 1885.

Приписка на първата страница:

ИЗ КНИГИТЕ НА АРХИМАНДРИТА КИРИЛЛА (ПОПОВА)

Псалтир. Руско издание, 1895.

В книгата е записано името на:

СУЛТАНА СТ. КАРОВА

Цветособрание. Солун, 1905.

Приписки в книгата:

ПРИНАДЛЕЖИ НА В. ПОПОВЪ

ДАР ОТ ИЛИЯ ПАВЛОВ

Псалтикия, триод и пентикостар. Съставен според най-добрите и избрани издания. В., 1907. Автор: Ж. Павловъ, певец в ц. "Св. Арх. Михаилъ".

Приписка в книгата с ктиторско съдържание:
ПОДАРЕНА НА СВ. ХРАМЪ "СВ. БОГОРОДИЦА" ОТ СЪПРУГАТА НА
АВТОРА.

ВАРНА 1941 Г. ЕЛЕНА Ж. ПАВЛОВА

Миней за месец август. Издание на Киево-Печорската лавра, 1910.

Приписка на заглавната страница:

ПРОТОИЕРЕЙ ИОАННЪ СЛЮНИНЪ 1920–1931. ВАРНА

Миней за месец януари. Издание на Киево-Печорската лавра, 1911.

Приписка на заглавната страница:

ПРОТОИЕРЕЙ ИОАННЪ СЛЮНИНЪ 1920–1923. ВАРНА

Служебник. София, 1928.

Приписка на първата страница:

ИЕРОДЯКОНЪ ПРОХОРЪ АРГИРОВ, СТУДЕНТЪ ПО БОГОСЛОВИЕ IV
СЕМЕСТЪРЪ, 1942 Г.

Служебник. София, 1928.

Приписка на първата страница на книгата:

ПРИТЕЖАНИЕ НА ХРАМА СВ. АТАНАСИЙ ВАРНА
ПО НАРЕЖДАНЕ НА МС ОТ 10 X 1961 /РАЗПОРЕЖДАНЕ N: 1915 НА 23.X.
ВХ. N: 4033/ 13.X.961 Г. НА Г. Н. С. ВАРНА ХРАМА "СВ. АТАНАСИЙ" СЕ
ПРЕВЪРНА В МУЗЕЙ

ПОСЛЕДНО СВ. ЛИТУРГИЯ БЕ ИЗВЪРШЕНА НА 22.X.1961 Г.

Приписка на последната страница на книгата:

РЕМОНТ НА ХРАМА- СМЯНА НА ПОКРИВА, ОБШИВКА ЛАМАРИНЕНА
НА КЕРЕМИДИТЕ. БОЯДИСВАНЕ НА ХРАМА ОТ 11.X. ДО 24.X.1980 Г.

Приписките в богослужебните книги на "Успение на Пресвета Богородица Панагия" съдържат данни за някои интересни събития, макар и несвързани пряко със самия храм. Особено интересна е приписката за наводнението на манастира "Свети Константин и Елена" край Варна, записана в псалтир от 1860 г. Злощастният инцидент се е състоял на 11 август 1899 г., като само за 3 часа (между 7 и 9 сутринта) пороят е нанесъл огромни щети на манастирските постройки. В текста е отбелязано още, че събитието е станало по времето на Митрополит Симеон.

Всъщност, въпросното наводнение на манастира "Свети Константин и Елена" вече бе документално засвидетелствано, но с дата 11 август 1897 г., когато водата почти е разрушила църквата, сградите и манастирската чешма.⁴⁰ При съпоставянето на тази известна досега информация с информацията от новооткритата приписка очевидно е, че става дума за едно и също събитие. Трябва обаче да се доверим на приписката, посочваща годината 1899-та, понеже тя е записана от съвременник (а може би и непосредствен свидетел) на събитието, който се е подписал

само с инициалите си. По всяка вероятност това е Илия Петров Софийски, известният по-късно Архимандрит Инокентий Софийски (1882–1976).

От 1898 до 1900 г. Илия Софийски учи в Богословското училище в Самоков, но както става видно от текста на приписката, през лятото той си е в родната Варна и узнава за инцидента с манастира “Свети Константин и Елена”. По-късно Илия продължава теологическото си образование в Русия, през 1904 г. е ръкоположен за дякон и получава името Инокентий, после работи в Цариград, Солун, Стара Загора, Варна и се изявява като голям просветен и книжовен деец.⁴¹

Въпросната приписка, може би неслучайно попаднала в книга на църквата “Успение на Пресвета Богородица Панагия”, доказваща присъствието на Илия Софийски в най-стария варненски храм, е доказателство и за още нещо – тя разкрива високото историческо съзнание на нейния автор още в младежка възраст. По-късно той дълги години е секретар на Варненското археологическо дружество и един от първите уредници на Варненския музей.⁴²

Друго интересно събитие, макар и с доста по-късна дата, отразено чрез приписка, е превръщането на близкия храм “Св. Атанасий” в музей. Следвайки старата средновековна и възрожденска традиция, протойерей Георги Неделин, свещеник при храма, отразява събитието с всичките му документални подробности чрез текст изписан в служебник от 1928 г.⁴³ Последната света литургия преди църквата да стане музей се е състояла на 22 октомври 1961 г., отбелязва протойерей Неделин. Поради променените функции на храма, част от неговата богослужерна литература по онова време (в това число и служебника с въпросната приписка) е пренесена в “Успение на Пресвета Богородица Панагия”, където се намира и понастоящем. Затова днес трудно може да се каже коя книга на коя от двете църкви в миналото е принадлежала, освен ако това не е специално посочено чрез вметнат ръкописен текст.

Паралелно със събитията, приписките в старите църковни книги отразяват и връзките на една или друга личност с двата храма. Редом с вече споменатите архимандрит Инокентий Софийски и протойерей Георги Неделин, своите автографи остават още архимандрит Кирил Попов (той е записал името си в миней от 1862 г. и в типикон от 1885 г.), протойерей Йоан Слюнин (1920–1931 г.) – най-вероятно свещеник руснак от “белогвардейския” период на варненските църкви, обхващащ времето между двете световни войни, йеродякон Прохор Аргиров, подписал се като студент по богословие в IV семестър през 1942 г. и др.

Голямата част от богослужебните книги са постъпили в храма като дарение и за това узнаваме именно от приписките по тях. Така например чрез приписките в “Цветособранието” (Букурещ, 1847 г.) научаваме всичките му притежатели – първоначално то е било собственост на софиянеца Костенцев, от когото през 1890 г. го закупува за 5 лв. В. Попов от М. Търново,⁴⁴ а по-късно Илия Павлов (вероятно сродник на Попов) го дарява на храма. На 1 юни 1906 г. Петър и Мария Петрови от Котел даряват на свещеника Яни Георгиев “Последование”, руско издание от 1853 г.

Макар и да не е отразено, очевидно обект на дарение е бил и “Месецослов”, издаден в Киев през XIX в., който първоначално е семейна собственост. За това може да се съди по ръкописните бележки, изписани в началото и края на книгата: там е отразена една сделка с плява още от 1842 г., имуществен въпрос от 1888 г., както и подробна семейна хроника за периода от 1855 до 1890 г. Следователно дарението е направено не по-рано от самия край на XIX в., но много по-вероятно това е станало през първата половина на XX в.

Интересна форма на дарение документира приписка от 1941 г. През същата година Елена Павлова, съпруга на Ж. Павлов – певец в храма “Св. Архангел Михаил” и съставител на интересен сборник, включващ псалтикия, триод и пентикостар, отпечатан във Варна през 1907 г., дарява на църквата “Успение на Пресвета Богородица Панагия” книгата на своя съпруг, вероятно вече покойник по онова време.

Дарения на храма са извършвани и в по-ново време. В памет на покойния си баща свещеник Ангел Т. Златев, родом от с. Сатълмъш (дн. с. Езерец, Добричко), синът Михаил дарява типикон от 1867 г., принадлежал на бащата, на свещеник Иван Вълков от Варна. Дарението е извършено през 1958 г., а това доказва, че свещеническото семейство е добра среда за съхраняване на благородните стари китторски традиции и в нашето съвремие.

Сред дарителите се откроява името на Илия Павлов, от чийто личен печат узнаваме, че е бил църковен певец, най-вероятно през първата половина на XX в. Няколко са даренията от него книги, едната от които е подписана като специално дарение за “Св. Атанасий”.

И така, запазените до днес във варненската църква “Успение на Пресвета Богородица Панагия” богослужебни книги, както и приписките по тях навеждат на следните изводи и обобщения. Очертава се една силна дарителска тенденция, особено явно изразена във времето след първото десетилетие на XX в. Тя е породена от нуждата да се запълни празнотата след оттеглянето на гръцките свещеници и на гръцката богослужебна литература от храма. През 20-те и 30-те години на века в църквата, подобно и на съседната “Св. Атанасий”, служат и руски свещеници, представители на белогвардейската емиграция във Варна по онова време, които също оставят няколко кратки ръкописни бележки по белите полета на книгите, но основно даренията и тогава се извършват от нарастващото българско население в града. Както свидетелства приписката от 1906 г., за подклаждане на дарителската искра допринасят и дошлите във Варна преселници от вътрешността на страната, от такива будни в духовен смисъл райони като Котленския, където през Възраждането и дарителството, и припискарството са сред най-характерните изяви на културния живот.⁴⁵

Представените тук каменни текстове и приписки, запазени във варненския храм “Успение на Пресвета Богородица Панагия” и съдържащата се в тях информация доказват, че темата за историята на църквата е все още открита и че тя очаква своите изследователи. И макар регионален на пръв поглед, проблемът може да получи и национални измерения поради вековното минало на храма и благодарение на съхранените в него старини.

БЕЛЕЖКИ

¹ Г. Димитров. Сражението при Варна 1444 год., варненските черкви и гробът на Владислава. –ИВАД, III, 1910, с. 81–82. Статията е в отговор на по-ранни публикации на братята Херменгилд и Карел Шкорпил, в които те изказват предположението, че обезглавеният труп на Владислав III Ягело (Варненчик) след битката през 1444 г. край Варна е бил погребан в най-стария храм в града “Успение на Пресвета Богородица Панагия”. При обзора на варненските църкви Г. Димитров се позовава на своите наблюдения и на устните сведения на възрастни варненци. В статията е поместен пълният текст на по-ранния надпис, докато този на втория (по-късния по датировка) е представен само частично.

² Пак там, с. 81.

³ Преводът на двата посочени тук текста дължа на проф. д.и.н. Надя Данова от Института по Балканистика при БАН, за което искрено ѝ благодаря. В миналото неведнъж са правени подобни опити, но все незадоволителни. Благодарение на професионалните усилия на проф. Данова тук за пръв път се предлагат издържани от научна гледна точка преводи на двата надписа, още повече, че те са вече консултирани и с други специалисти по новогръцки език и епиграфи.

⁴ Г. Димитров. Цит. съч., с. 82.

⁵ Поставянето му на това място подсказва, че и в края на XIX в. (изписан е през 1896 г.) южният вход също като днес е бил използван за главен при влизането в храма.

⁶ Г. Димитров. Цит. съч., с. 82.

⁷ Архимандрит Инокентий. Материали за историята на гр. Варна. – Приложение на Варненски общински вестник, № 210 от 12 август 1929 г., с. 7.

⁸ Варненски общински вестник, № 28–29 от 1889 г., с. 3.

⁹ Гръцкият консул Андреас Пападопуло-Вретос пише, че по негово време (1849–1851) във Варна “православните християни имали 4 църкви, от които най-старата е била посветена на Св. Богородица. Тази църква е строена в 1602 г.”: А. Papadopoulos-Vretos. La Bulgarie ancienne et moderne sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial. S. Petersbourg, 1856, p. 215. Атанас Манов също свидетелства, че най-старата църква във Варна е “Успение на Пресвета Богородица Панагия”, която според стар ръкописен гръцки дневник е построена през 1808 г.: в. “Вестник на вестниците”, № 3 от 1926 г.

¹⁰ В. Димов. История на православните църкви във Варна (Ръкопис в Музея на Възраждането – гр. Варна, с. 16). За съжаление, явно по-късно при някои от ремонтите в храма, надписът е бил заличен. Сега на това място има само орнаменти от украса, изсечена върху камъка.

¹¹ По-подробно по въпроса вж. Ив. Русев. Български възрожденски църкви и манастири. Варна, 2000, с. 25–58.

¹² Документи за българската история, т. III. Съставител Панчо Дорев. София, 1940, с. 23. Оригиналът на този документ се съхранява в турските архиви.

¹³ Пак там, с. 27. Заповед от 1691 г. до кадията на Пловдив.

¹⁴ Пак там, с. 27–28.

¹⁵ Средновековните Червен и Варна, освен големи градове, са и митрополитски центрове.

¹⁶ Документи за българската история..., с. 35.

¹⁷ Ал. Кузев. Варна. – В: Ал. Кузев, В. Гюзелев. Български средновековни градове и крепости, т. I: Градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981, с. 309.

¹⁸ Пак там, с. 299–300.

- ¹⁹ Ал. Кузев. Още веднъж за Варненската средновековна крепост. – ИНМВ, VIII (XXIII), 1972, с. 73.
- ²⁰ Г. Димитров. Цит. съч., с. 78; В. Димов. Цит. съч., с. 26.
- ²¹ Г. Димитров. Цит. съч., с. 58–59, 75; В. Димов. Цит. съч., с. 5.
- ²² И двете са в района на Римските терми, обект отдавна проучен и превърнат в туристически.
- ²³ Ал. Кузев. Варна, с. 300.
- ²⁴ Х. и К. Шкорпил. Сражението при Варна в 1444 год. Варна, 1908, с. 43, 44, 63–64; Същите. Сражението при Варна в 1444 год.– ИВАД, II, 1909, с. 59.
- ²⁵ Г. Димитров. Цит. съч., с. 83–85.
- ²⁶ Г. Димитров коментира това сведение като “неразбрано” и го подминава без да търси обяснението му (Цит. съч., с. 82).
- ²⁷ Бележките на Лукьянович за Варна са поместени в том I (глава XII) на неговия труд, вж. А. Маргос. Варна през 1829 година. – в. Народно дело, бр. 208 от 3 септември 1967 г.
- ²⁸ Пак там.
- ²⁹ Църквата “Успение на Пресвета Богородица Панагия” не остава незасегната от антигръцките погроми през 1906 и 1914 г. във Варна. На 24 септември 1906 г. манифестанти, организирани от членовете на дружеството “Български родолюбец” навлизат в “...гръцките църкви “Св. Параскева” и “Св. Богородици”, гдето запалиха свещи и се молеха”: Хр. Цанев. Съвременни записки по антигръцкото движение в гр. Варна през 1906 и 1914 (Ръкопис в Музея на Възраждането – Варна, л. 14–15). Най-вероятно в хода на тези и на последвалите събития старата гръцка богослужевна литература в храма, заедно с целия му архив, са били изнесени от него.
- ³⁰ Книгата с № 7565 по библиографията на Маньо Стоянов, вж. М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878 г., т. I. София, 1957, с. 355.
- ³¹ В. Тонев. Българското Черноморие през Възраждането. София, 1995, с. 186–188.
- ³² Най-напред посочвам заглавието на книгата, годината и мястото на издаване, а след това помествам с големи букви вметнатия ръкописен текст.
- ³³ Пак на заглавната страница е водена и сметка на сума в грошове и пари.
- ³⁴ На последната страница са изписани сметки на различни суми в грошове и пари.
- ³⁵ На заглавната страница е поставен и втори печат, по-малък, съдържащ текст на турски, но нечетлив.
- ³⁶ Явно става дума за с. Сатълмъш, дн. Езерец (Добричко) – село в България през 1878–1913 и от 1940 г., получило днешното си име през 1942 г.: П. Коледаров, Н. Мичев. Промени в имената и статута на селищата в България 1878–1972. София, 1973, с. 104.
- ³⁷ Книгата е подпечатана с личен печат с инициали.
- ³⁸ Това име е изписано с молив и от правописа става видно, че е записано преди втория текст.
- ³⁹ На заглавната страница има втори печат, по-голям, но нечетлив. Вероятно това е печатът на църковното настоятелство при храма.
- ⁴⁰ ДА–Варна, Ф. 75, оп. 1, а. е. 1, л. 1.
- ⁴¹ ДА–Варна, Ф. 744 К – М. Ганчева. Биографична справка за Архимандрит Инокентий. Ръкопис, л. 1–3.
- ⁴² Пак там, л. 2–3. През 1927 г. Архимандрит Инокентий Софийски постъпва на работа като учител във Варненската мъжка гимназия и така се установява в родния си град за постоянно до края на живота си. Близък приятел е на братята Шкорпил и събира множество старинни

исторически предмети, послужили впоследствие за музейни експонати. Архимандрит Инокентий открива и съхранява голяма част от архива на Гръцката митрополия във Варна, както и много документи от архива на Руското вицеконсулство в града. Помества стотици статии в централния и местен печат, в научни периодични издания. За него вж. още: **В. Тонев**. Всеотдаен труженик (архим. Инокентий П. Софийски). – в. Народно дело, бр. 141 от 17 юни 1966 г.

⁴³ С министерско постановление № 1915 от 10 октомври 1961 г. храмът е превърнат в църква – музей като преминава в структурата на Народния музей в града – Отдел “Възраждане”, вж. **В. Тонев**. Галерия на възрожденската иконопис. – ИНМВ, II (XVII), 1966, с. 206.

⁴⁴ В приписката Малко Търново е посочено като селище в Турция. Следователно тя е записана преди 1912 г., когато М. Търново преминава в България, вж. **П. Коледаров, Н. Мичев**. Цит. съч., с. 162.

⁴⁵ Изключително обемна е литературата за културния облик на Котел през Възраждането, но по-обстойно проблемът е разгледан в излезлите наскоро книги: **В. Тонев**. Котел през Възраждането. София, 1993; **Д. Караджова**. Котленският книжовен център през XVIII в. Пловдив, 1994; **Ив. Русев**. “Сие да се знае ...” Приписките и църковните текстове като извори за възрожденската история. По новооткрити материали от храмовете на Котленския край. В. Търново, 1999.

LES INSCRIPTIONS ET LES NOTES MARGINALES DE L'ÉGLISE DE VARNA « L'ASSOMPTION »
(« LA SAINTE VIERGE PANAGUYA »)

Ivan Rusev
(Resumé)

L'article présente les inscriptions et les notes marginales de l'ancienne église de Varna « L'Assomption », connue même sous les noms « La Sainte Vierge Panaguya » et « La Petite Sainte Vierge ». Les inscriptions sont deux, écrites en grecque, l'une qui date de 1602 ou 1802 (d'après l'interprétation de l'année à la fin de cette inscription) et l'autre – de 1896. C'est leurs premières publications en langue originale et en traduction en bulgare. Sur la base des inscriptions on peut faire la conclusion que c'est l'église orthodoxe la plus ancienne à Varna qui est en fonction même aujourd'hui.

Elle est construite à la place d'un autre temple médiéval.

Les notes marginales datent de XIX et XX s. et concernent des différents moments de l'histoire de l'église et de la ville : des donations de livres, effectuées surtout après la période grecque de « La Petite Sainte Vierge » (c.-à-d. après la première décennie de XX s.), la grande inondation du monastère « St. St. Constantin et Hélène » près de Varna en 1899, la transformation de l'église « St. Atanasī » en musée en 1961, etc.

Les inscriptions et les notes marginales de l'église « L'Assomption » (« La Sainte Vierge Panaguya ») font preuves de l'histoire très intéressante, médiévale et moderne, de ce temple et de la nécessité de futures recherches plus détaillées.